

Excitátoros aminosavak

Glutamát, aszpartát (homocisztein): savas aminosavak, ionos forma

KIR szerepe:

- gyors excitátoros szinaptikus ingerületátvitel
- Kísérletes modelleken lokálisan az agykérgen alkalmazva konvulzív hatásúak (50-es évek)

Központi idegrendszeri eloszlás, pályák:

- Magas koncentráció: excitátoros pályák jelentős része (agykéreg, bazális ganglionok, szenzoros pályák)
- Felszálló pályák sejttestjei: gerincvelő, nyúltvelő, híd, subst. Nigra, basalis ganglionok, thalamus
- Hosszú intracorticalis neuronok
- Hippocampuson belüli kapcsolatok
- Kisagy főbb afferens pályái

Szintézis, metabolizmus: 1. Glutaminból

2. Krebs ciklus intermediereként (KIR glutamát-tartalmának 25%-a tényleges neurotransmitter)

- Tárolás, felszabadulás (Ca^{2+}), visszavétel
- Patológiás körülmények (ischaemia, hipoglikémia, epilepszia) - sejthalál

Glutamát receptorok

I. Ligand függő kation csatorna:

a kötődés hatására a csatorna megnyílik, depolarizáció, Na^+ ($\uparrow$), K^+ ($\uparrow$), (NMDA-nál: Ca^{2+} $\uparrow$) az elnyújtott depolarizáció miatt kóros állapotban különösen jelentős

1. **AMPA** (α -amino-3-OH-metil-4-izoxazil-propionsav)

(régebben quisqualat, Q: Glu 1-4) posztszinapt., gyors deszenzitizáció
agonista: AMPA   antagonisták: NBQX, GYKI 52466

2. **Kainát** (KA 1,2; Glu 5-7)

Preszinaptikus? Lassabb deszenzitizáció (ozm.terh), agonista: kainsav

3. **NMDA** (N-metil-D-aszpartát) (NMDA_{1,2A-D}); posztszinaptikus, Ca^{2+} -ra átjárható; hippocampus, piramis sejtek>agykéreg>kéreg alatti területek

- Kotranszmittere a glicin (koaktiváció, külön ag/antag hatás!)
- Mg^{2+} fiziológiás koncentrációban gátolja
- Zn^{2+} és a pszichotomimetikum fenciklidin (PCP) gátolja
- Aktivációja számos görcs keletkezésében alapvető
  - a. Hippocampalis neuronokon burst kisüléseket vált ki
  - b. Antagonistái számos modellen görcsgátlók
- Néhány epilepszia típus kialakulásában feltehetően szerepet játszik
- Tanulás, memória: hosszútávú ingerületi állapot (LTP) fenntartása

Glutamát receptorok

II. Metabotrop glutamát receptorok (mGlu₁₋₇; G-proteinhez kapcsolt)

(mGlu_{1,5} : IP₃/DAG; mGlu_{2-4,6} : cAMP ↓)

Pre- és posztzinaptikus

- Lassú válasz

Gyógyszerek, terápia:

Neutrális (monokarboxil) aminosavak

GABA

KIR szerepe: általános gátló transzmitter

legfontosabb terápiás hatások: indirekt GABA agonisták:
anxiolitikum, szedatohipnotikum, antiepileptikum (Isd. benzodiazepinek)

Idegrendszeri eloszlás, pályák:

KIR: általában igen magas koncentráció ($\mu\text{g/g}$)

összes szinapszis 30-60%-a?

- a. cerebelláris Purkinje-sejtek gátló transzmittere
- b. interneuronok, preszinaptikus gátló pályák szinte mindenütt: pl. agytörzs, striatum, amygdala, cerebrális cortex, gerincvelő
- c. a n. caudatustól a subst. nigra és a globus pallidus felé
- d. globus pallidustól a substantia nigra és a thalamus felé (Subst. P., enkef.)
- e. a n. basalistól a neocortex felé

Szintézis: L-glutaminsav dekarboxiláz (GAD): glutaminsav $\rightarrow$ GABA
a GABA KIR eloszlásának, a pályá feltérképezésének leggyakoribb módja;

Lebomlás: GABA transzamináz (GABA-T); gátlása: γ -vinil-GABA (Vigabatrin)

Transzport: gátlói: guvacin, nipekotinsav, β -alanin

Receptorok, terápiás hatás, gyógyszerek:

GABA_A

működése: ligand-függő Cl⁻ csatorna, (Cl⁻↑), gyors IPSP
főleg posztzinaptikus

több alegység: α: GABA és benzodiazepin kötőhely
β: GABA kötőhely + foszforilálható helyek

Kompetitív agonista: muscimol
antagonista: bicucullin

Számos különböző kémiai szerkezetű anyag (gyógyszer) modulálja: ezek allosterikusan kötődve megváltoztatják a GABA által beállított Cl⁻ permeabilitást:

GABA_A

- **Agonista hatásúak:**
  - **benzodiazepinek: anxiolitikus, antiepileptikus, c. izom relaxáns, szedato-hipnotikus hatás**
kötőhelyek: 1. típus (anxiolitikus h.)
2. típus (szedatohipnotikus, antiepileptikus h.)
(perif. nem GABA_A)
antagonista: flumazenil
inverz agonista: RO 194603
  - **barbiturátok**
  - **néhány anesztetikum (etomidat, alfaxalon)**
  - **néhány anxiolitikus, antikonvulzív, szedato-hipnotikus szteroid**
- **Antagonista hatásúak:**
  - **anxiogén és konvulzív hatású β -carbolinok**
  - **kifejezett görcskeltők pl. bicucullin, picrotoxin**
  - **néhány inszekticid**

- **GABA_B**   **G-proteineken keresztül a Ca²⁺ és K⁺ csatornákra hat;
cAMP↓, Ca²⁺↓, K⁺↑, lassú IPSP
pre- és posztzin**
  - **agonista: (-) baclofen**
  - **antagonista: 2-hydroxysaclofen, CGP35348**
- **GABA_C**

Acetilcolin

Isd. vegetatív idegrendszer, periféria

Idegrendszeri eloszlás, pályák:

sejttestek: központi idegrendszer minden szintjén, a gerincvelőtől a kéregig:

rövid és hosszú pályák (legalább 6 féle neuron)

1. gerincvelő és agytörzsi motoros neuronok: vázizom
rekurrenssek: Renshaw sejtek
2. preszinapt. szimpatikus neuronok
3. agyidegek (III, VII, IX, X, XI) elsődleges paraszimp. neuronjai,
gerincvelő szakrális szakasza

felszállók:

4. híd, formatio reticularis – nyúltagy, agytörzs, subst. nigra,
globus pall., thalamus (alvás-ébrenlét)
5. septum, előagy, n. basalis Meynerti – agykéreg, hippocampus, b. olf.
6. intracorticalis

KIR funkciók (Ach):

- alvás-ébrenlét
- kognitív folyamatok (rövidtávú memória, felismerés)
- Alzheimer-kór: csökkent a kolinerg neuronok száma a nucleus basalis Meynertiben és a kolinerg aktiv. a kéregben és hippoc.-ban
- motoros folyamatok (Parkinson-kór): D/Acetilcholin egyensúly)

Gyógyszerek, terápia (lsd. vegetatív idegrendszer)

KIR kolinolitikumok:

- műtéti premedikáció
- tengeribetegség
- Parkinson-kór

KIR kolinomimetikumok

- Alzheimer-kór
- tardív dyskinesia

Szintézis (Ach): enzim A-val a kolinacetiltranszferáz
(szintézis, transzport, immuncitokémia)

Metabolizmus: -acetilkolinészteráz (neuromusculáris kapcs., kolinerg neuronok)
-butirilkolinészteráz (glia, egyéb csatlakozó sejtek, a neuronokban alig)

Receptor típus:

Nikotin: ligand-függő ioncsatorna: ($\text{Na}^+\uparrow$, $\text{K}^+\uparrow$, $\text{Ca}^{2+\uparrow}$)

ideg-vázizom kapcsolat (N_M , C-10, $\alpha, \beta, \gamma, \delta$ vagy ϵ alegység fajták)

perifériás és központi idegrendszer (N_N , α_{2-9} β_{2-5} alegység fajták α -bungarotoxin szenz. (C-6) és inszenz)

pre- és posztszin

exc. hatás: gerincvelő, Renshaw sejtek, motoros neur.

Muszkarin (M_{1-5}): G-proteinhez kapcsolt

- közp. és vegetatív idegrendszer pre- és posztzin.
- KIR gyógyszerek gyakori centrális és perif. antikolinerg mellékhatásai!

M_1 $IP_3/DAG\uparrow$, posztzin. veg. gangl.,
KIR (striat., agykéreg, agyidegek)

M_2 $cAMP\downarrow$, $K^+\uparrow$, preszin., szív

M_3 $P_3/DAG\uparrow$, simaizom, mirigyek elválaszt.

M_4 $cAMP\downarrow$, posztzin.

M_5 $IP_3/DAG\uparrow?$

Monoaminok

Noradrenalin (NA, norepinephrine, NE): Isd. vegetatív idegrendszer

Idegrendszeri eloszlás, pályák:

- *két fő felszálló pályarendszer:*

locus coeruleus – kisagy, thalamus, basalis gangl.,
amygdala, hippocampus, agykéreg

lateralis tegmentális rendszer: -hypothalamus

- *leszálló:*

gerincvelő (izomtónus, fájdalomreflexek)

Szintézis, metabolizmus Isd. vegetatív idegrendszer

(rate limiting: tirozin hidroxiláz; felsz: α_2 autoreceptorok;
reuptake)

Receptor típusok (NA) (G-proteinhez kapcsolt)

α_{1A-D} : **IP₃/DAG $\uparrow$;**
posztszinapt. excitátoros
thalamus, >nyúltvelő, híd, agykéreg

α_{2A-D} : **pre- és posztszin., gátló**
agykéreg, >globus pallidus, nyúltvelő, híd

α_{2A} : **cAMP $\downarrow$, K⁺ $\uparrow$, Ca²⁺ $\downarrow$**

α_{2B} : **cAMP $\downarrow$, Ca²⁺ $\downarrow$**

α_{2C-D} : **cAMP $\downarrow$**

β_{1-3} : **cAMP $\uparrow$**
 β_1 : **excit.**
 β_2 : **gátló**

KIR funkciók (NA):

- „jutalmazási-büntetési rendszer”, hangulat
- motiváció
- figyelem, alvás-ébrenlét
- agresszivitás
- táplálékfelvétel
- vérnyomásszabályozás
- neuroendokrin rendszer
- fájdalomcsillapítás

Gyógyszerek, terápia (Isd. vegetatív idegr. periféria)

- antidepresszánsok
  - újrafelvétel gátlása (főleg TCA-ok)
  - MAO bénítók, reverzibilis MAO-gátlók
  - α_2 antagonisták
- antihipertenzív: centr. α_2 agonisták (clonidin), rezerpin
- preoperatív fájdalomcsillapítás: centr. α_2 agonisták (clonidin)
- amfetamin, -származékok (DA, 5-HT is)
- **Mellékhatások:** szedatív, álmoság (α_1 és β_1 antagonisták, α_2 agonisták)

Dopamin

Idegrendszeri eloszlás, pályák:

A. hosszú pályák: substantia nigra és környéke (A8, 9, 10)

-A9 – mediális előagyi köteg – *nigrostriális*

-A8, A10 – mediális előagyi köteg – *mezolimbikus, mezokortikális pályák*

– alsó agytörzsi magok (raphe, locus coeruleus)

B. középhosszú:

- hypothalamus, nucleus arcuatus – eminentia mediana
tuberoinfundibuláris pálya

- egyéb: intrahypothalamikus és nyúltvelő

C. rövid, lokális: - bulbus olf., retina

Szintézis, metabolizmus (Isd. NA, de nincs dopamin- β -hidroxiláz)

főbb metabolit: HVA, DOPAC

Receptor típusok: D₁₋₅ (G-proteinhez kapcsolt)

D₁ (D-1, D_{1A}): cAMP↑; posztzin.

**D₂ (D_{2A}): cAMP ↑, K⁺↑, Ca²⁺↓; pre- és posztzin.
antagonisták: neuroleptikumok**

**D₁D₂: lokalizáció: striatum, subst. nigra, n. accumb.,
hypoph, t. olf.**

D₃ (D_{2B}): cAMP↓

**D₄ (D_{2C}): cAMP↓, frontális kéreg, mesolimbikus rendszer
antagonisták: egyes atípusos neuroleptikumok**

D₅ (D-5, D_{1B}): cAMP↑

KIR lokalizáció (DA):

- mozgásaktivitás kiváltása, koordinálása (nigrostriatális pálya)
  - degeneráció: Parkinson-kór (akinesia, tremor, rigiditás)
  - szindrómát kiválthatja: neuroleptikumok, rezerpin
  - túlzott aktivitás: hiperkinézis, pl. tardív dyskinesia
- közérzet, érzelmek, motiváció (mezokort., mezolimbikus pálya)
  - túlzott aktivitás: téveseszmék, hallucináció, zavartság, pszichózis
  - Jutalmazási/büntetési r.: reward, megerősítés: kábítószerabúzus
- táplálékfelvétel
- prolaktinfelszabadulás (tuberoinfundibuláris pálya)
- hányásreflex

Gyógyszerek, terápia:

DA-erg aktivitás fokozása:

- Parkinson-kór/szindróma, egyéb akinetikus szindrómák
  - indirekt agonisták: amfetamin, L-DOPA, MAO-bénítók
- hiperprolaktinemia (bromokriptin)
- étvágycsökkentő (mazindol)

DA-erg aktivitás gátlása:

- neuroleptikumok, atípusos neuroleptikumok
- műtéti premedikáció
- hányáscsillapítás

Szerotonin (5-hidroxitriptamin, 5-HT)

Idegrendszerbeli eloszlás, pályák:

Raphe magok (B1-9): híd-felső agytörzs

- felszálló rendszer (rostralis r. B5-9)
  - s. nigra, basalis ganglionok, thalamus, hypothal, amygdala, hippocampus, agykéreg
- leszálló pálya (caudalis r. B1-3)
  - gerincvelő

Szintézis:

sebességmeghatározó: triptofán felvétel (aktív tr., kompetíció pl. NNAS)

Metabolizmus:

MAO (KIR-ben főleg MAO-A), aldehid dehidrogenáz

Főbb metabolit: 5-HIAA

Receptortípus: 7 család:

5-HT_{1A,B,D,E,F}: cAMP↓, K⁺V; 5-HT_{1A}: raphe, hippoc. ;

5-HT_{1A}: raphe, hippoc. >agykereg

5-HT_{1B}: s. nigra >striatum, agykereg

5-HT_{2A-C}: IP₃/DAG ↑; 5-HT_{2A}: agykereg, hippoc>thal., hypoth., striat

5-HT_{2C}: chor.plexus, s.nigra, striat., hippoc.

5-HT₃: ligand-függő kationcsat. Na⁺↑, K⁺↑

5-HT₄: cAMP↑

5-HT_{5AB}: cAMP↓

5-HT₆: cAMP↑

5-HT₇: cAMP↑

KIR funkciók (5-HT):

- ***Alvás-ébrenlét, lassú hullámú alvás***
- ***napszaki ritmusok***
- ***hangulat, érzelem***
- ***szexuális aktivitás***
- ***agresszivitás***
- ***szorongás***
- ***étvágy, táplálékfelvétel***
- ***fájdalom***
- ***testhőmérséklet***
- ***vérnyomás***
- ***hormonháztartás***
- ***migrén***
- ***epilepszia***

A magatartást közvetlenül szabályozó néhány neurotranszmitter-rendszer anatómiája

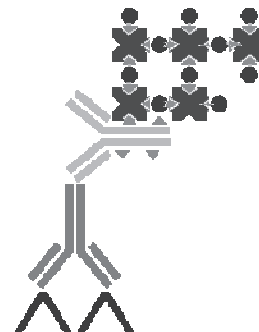
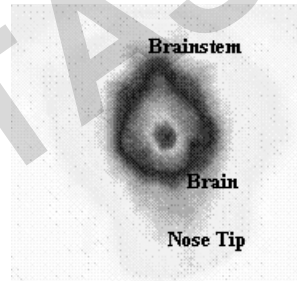
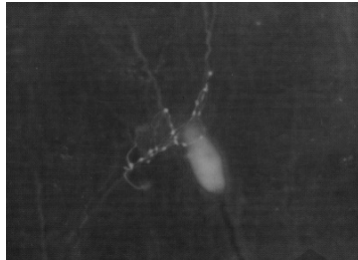
Fejezetek a központi idegrendszer kémiai neuroanatómiából

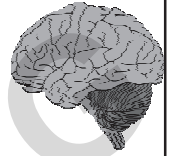
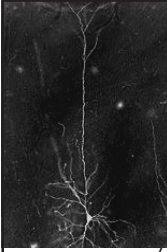
Dr. Ádori Csaba

Farmakológiai és Farmakotherápiás Intézet,

Neurokémiai laboratórium

PhD kurzus, 2009.

1./ A morfológiai aspektus relevanciája az idegtudományban

Az idegszövet alapfunkciója egyszerű:

elektromos potenciálok (EPSP, IPSP, akciós potenciál) generálása és elvezetése

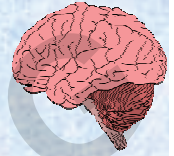
Azonban!

- 1./ átláthatatlanul bonyolult hálózat: 1 neuron - átlagosan kb. 5-10.000 szinapszis. Az agyban kb. 200 milliárd neuron van (2×10^{11}) $\times 10^4$ kapcsolat, vagy több.
- 2./ széleskörű lehetőség a szignálok módosítására: neurotranszmitterek, modulátorok, különböző típusú receptorok, extraszinaptikus jelátvitel, gliális interakciók

Alapvető kérdés, hogy az akciós potenciál hol, mikor, milyen frekvenciával alakul ki. A válaszhoz tudni kell:

- 1./ a neuronok és kapcsolataik mind pontosabb topográfiáját („tradicionális” neuroanatómia)
- 2./ az adott neuronális körök neurokémiai profilját (kémiai neuroanatómia)
- 3./ az ingerületátvitelben résztvevő receptorokat

2./ Alapvető definíciók és kérdések a kémiai neuroanatómiában

Definíciók:

Neurotranszmitter: olyan vegyület, amely továbbítja, felerősíti vagy módosítja a neuron és egy másik sejt közötti elektromos szignálokat. Továbbá:

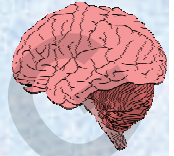
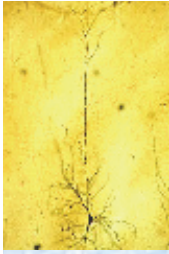
- A neuronban szintetizálódik
- A neuronban elegendő mennyiségben jelen van, és a posztzinaptikus neuronra hatást gyakorol
- Külsőleg adagolva, a neuronban termelődő transzmitter hatását utánozza
- Jelen kell lenni olyan biokémiai mechanizmusnak, amely inaktíválja (de pl. NO).

Neuromodulátor: a neurotranszmittertől különböző anyag, amely a szinapszisokba ürül a neuronokból, és befolyásolja a partnerneuron, vagy távolabbi neuronok elektromos aktivitását.

- általában peptidek
- nagyobb molekulatömegűek mint a transzmitter, hatásuk lassabban fejlődik ki, és lassabban cseng le.
- sokszor nem a szinapszisokon hatnak
- hatásuk sokszor nem korlátozódik egy típusú neuronra, hanem az idegrendszer általános aktivitását befolyásolják
- fogalma keveredik a neurotranszmitterrel (pl. szerotonin, acetilkolin).

Egy adott neuront egy adott transzmittert termelő sejtneként fogadunk el, ha:

- az adott transzmitter kimutatható a sejtben
- az adott transzmittert termelő enzimek kimutathatók a sejtben fehérje és mRNS szinten is (de pl. glutamin-szintetáz)
- az adott transzmitter transzportere fehérje és mRNS szinten is kimutatható a sejtben
- az adott transzmitter receptora is kimutatható a sejt felszínén fehérje és mRNS szinten is

Kérdések:

- 1./ Hol vannak az adott neurotranszmittert termelő sejtek perikarionjai?**
- 2./ Hol történik a transzmitter-release? (Hol vannak az axonterminálisok, illetve milyen az arborizáció architektúrája?)**
- 3./ Hol találhatóak az adott transzmitter receptorai?**